

Леся Українка
Одержима

(Драматична поема)

I

Берег понад озером Гадаринським*. Далеко на горизонті ледве мріють човни коло берега і чорніє люд, що хмарою заліг далекий берег. Міріам, "одержима духом", в глибокій тузі блукає поміж камінням понад берегом, далі зіходить на шпиль скелі і дивиться не на берег, а в глибину пустелі, вона бачить там когось удалині.

М і р і а м

Він там, він все сидить так нерухомо,
як те каміння, що навколо цього.
Над ним – мені здається, я те бачу, –
нависли думи хмарою важкою,
от-от з них стрілить ясна блискавиця
і цілий світ осяє. Ох, коли ж,
коли вона розіб'є темну хмару?
Хоч би мене убила блискавиця,
я прагну, прагну, щоб вона злетіла,
щоб хоч на мить чоло те просіяло.
Годівлю дав юрбі, тілам і душам,
всім дав спокій, а сам у сій пустелі
пасе думок отари незчисленні.
Нема їм впину, а йому спочинку...
Який він самотній, Боже правий!
Невже йому не можна допомогти?
Невже він завжди буде самотній?
"Месія прийде в славі світ судити" –
так сказано в пророцтві, більш нічого.
І правда, й милосердя – все для світа,
а для Месії що? Чи тільки слава?
"Війна і звада, смерть, недуги зникнуть,
мир буде на землі і щастя в людях..."
А для Месії? – знову "слава в вишніх"?
І тільки слава? О, яка ж то кара
Месією, що світ рятує, бути!
Всім дати щастя і нещасним бути,
нещасним, так, бо вічно самотнім.
Хто міг би врятувати його самого
від самотини, від страшної слави?

(Пригнічена раптовою втомою, сідає під скелею і схиляється на камінь.)

Чого ж се я слідом за ним блукаю?
Чого? Сама не знаю. Певне, дух
мене сюди завів на певну згубу,
Ну, що ж! нехай! Мені тут гинуть краще,
ніж в іншому місці. Я загину тут,
я вигостила погляд у пустині,

мов соколиний зір, – все виглядала,
чи він хоч не подивиться на мене?
Не подивився і не обернувся..
Занадто вже буйна була надія!
Чого ж я сподівалась?.. Я не знаю!

(Розхитуючись, як ті, що голосять на гробі, співає стиха тужливу східну
пісню, довго, без слів.)

Про се співати можна, а сказати
слів не стає.

(Співає знов.)

Яка була юрба
за ним, як він ходив по Галілеї**.
І кожний встиг торкнути хоч одержу,
хоч край плаща Месії, тільки я
торкнути не посміла, бо нічого
просить не мала в нього: ні здоров'я
ні страви на безхліб'ї. Я не знаю,
чого я йшла з юрбою...

(Співає знов.)

Він нікому
не відмовляв потіхи і поради.
Кому що бракувало, він давав.

(Співає.)

А що ж мені бракує? О Месіє,
ти, може, знаєш?!

Незамітно для Міріам Месія наблизився до неї з-за скелі, надійшовши з
пустині, і схилився над нею.

М е с і я

Знаю, Міріам!

М і р і а м
(жахнулась)

Учителю!

М е с і я

Не бійся, жінко, спокій
я хочу дати тобі.

М і р і а м

О, я не хочу,

не хочу я спокою!

М е с і я
(лагідно і разом суворо)

Міріам, Се дух в тобі говорить. Чом не хочеш?
Спокою прагне всякий.

М і р і а м

Але ти,
Учителю, покинув той спокій,
що був у тебе в тихім Назареті***.

М е с і я

Ти дорівнятись хочеш...

М і р і а м
(з поривом)

Ні, Месіє, я не рівняюся до тебе, ні!
Я знаю те, що я нещасна жінка.

М е с і я

Так нащо ж ти зрікаєшся спокою,
єдиної потіхи всіх нещасних?

М і р і а м
(з раптовою одвагою)

Бо ти його не маєш, Сине Божий!

М е с і я

Яке тобі до мене діло, жінко?

Міріам, знищена, збентежена, закриває лице покривалом і повертається йти геть.

М е с і я

Стій, Міріам, скажи, ти в мене віриш?

М і р і а м
(не одкриває лиця)

Я вірю, що ти Божий Син, Месіє,
і всім, окрім мене, даси рятунок.

М е с і я

Усім, крім тебе, жінко?

М і р і а м

Ти сказав.

М е с і я

Я не сказав того.

М і р і а м

Та я те чула.

Прости, Учителю, я мушу йти.

(Відступає.)

М е с і я

Куди ти йдеш?

М і р і а м

Не знаю. Так, на безвість.

М е с і я

Чого ж ти йдеш?

М і р і а м

Бо мушу йти.

М е с і я

Навіщо?

М і р і а м

Ти знаєш. Ти – Месія! Я не знаю.

М е с і я

Зостанься тут.

Міріам мовчки спиняється.

М е с і я

Скажи мені, ти чула,
що говорив я людям?

М і р і а м

Так, Месіє.

М е с і я

Ти прийняла мої слова?

М і р і а м

Ніколи
я не забуду їх.

М е с і я

І вслід їх підеш?

М і р і а м

Вони слідом за мною підуть всюди,
волаючи: "Ти йдеш в неправу путь!"
І, мов на жар пекучий, наступати
я буду на слова твої огнисті, –
сліди мої від них криваві будуть.

М е с і я

Уперта річ твоя, ти мов рабиня,
що знає волю пана і не слуха.
Таких рабів сувора кара жде.

М і р і а м
(падає навколішки)

О горе! Впала вже на мене кара,
і вже її ніхто не здіyme з мене!

М е с і я

У тебе мало віри. Якби ти
хоч зерня віри мала...

М і р і а м

О, я вірю,
без краю вірю в тебе, Сине Божий,
та я не вірю в себе! Я не вірю,
щоб я могла твої слова прийняти.

М е с і я

Таке смирення гірше від гордині.

М і р і а м

О, сто раз гірше, я те добре знаю,
і з того розпач мій.

М е с і я

Ти не наводь
обмови зайвої на власну душу, -
такою чорною вона не може бути.

М і р і а м

О ні, Учителю, вона чорніша,
ніж хата-пустка, що після пожежі
чорніє порожнечею. Вода
твоїх речей, цілюща та живуща,
душі моєї вигоїть не може.
Вода боронить від огню живого,
згорілу ж хату дарма поливати.

М е с і я

Та що тобі спалило душу, жінко?

М і р і а м

Не знаю: чи ненависть, чи любов.

М е с і я

Кого ж ненавидиш ти?

М і р і а м

Ворогів.

М е с і я

Своїх?

М і р і а м

Твоїх.

М е с і я

Я їх казав любити.

М і р і а м

А я люблю... не їх.

М е с і я

Вони для тебе,
як і для мене, ближні.

М і р і а м

Але я
від них далека, наче від єхидни.

М е с і я

Вони не відають, що творять.

М і р і а м

І єхидна
несвідома, а всяк її розтопче,
як стріне на шляху.

М е с і я

Якби єхидна
могла покинути свою отруту,
вона була б не гірша від голубки.

М і р і а м

Але вона отрути не покине.

М е с і я

Про Царство Боже на землі ти чула?

М і р і а м

Та я ж тепер ніде його не бачу.

М е с і я

Ти дивишся й не бачиш, маловірна.

М і р і а м

О так, не бачу! Світло твого духа
мене сліпить. Чим ти мені ясніше,
тим душі ворогів мені темніші,
тим менш єхидна схожа до голубки.
Не маловірна я, занадто вірю,
і віра та мене навік погубить.
Я вірю, що ти світло – і такого
ся темрява до себе не приймає?
Я вірю, що ти слово – і такого
отой глухорожденний люд не чує?
Їм, може, треба іншого Месії?
Їм, може, Сина Божого не досить?

М е с і я

Вони сліпі, вони ще не прозріли,
самого слова мало їм для віри,
їм треба діла.

М і р і а м

Ти творив дива!

М е с і я

Творив дива ще тільки над водою;
сього не досить – треба крові.

М і р і а м
(з жахом)

Крові?
Чисі крові, Вчителю?

М е с і я

Моєї.

М і р і а м

Хай їм вона на голову впаде!

М е с і я

Не проклинай, вертається прокляття
на того, хто сказав його.

М і р і а м

Нехай!
Я знаю се, проклята я навіки,
бо я любить не вмію ворогів.
О, кожний тихий усміх фарисея
для мене гірш від скорпіона злого.
Мені бридка не так сама отрута,
як все оте гнучке, підступне тіло.
Я вся тремчу, коли його побачу.
В моїх очах я чую зброї полиск,
в моїх речах я чую зброї брязкіт,
так я узброєна в свою ненависть,
як вартовий коло царської брами,
що радий вихопить на кожного свій меч,
хто тільки зле замислить на владаря.

М е с і я

Чи ти й мене ненавидиш так, жінко?

М і р і а м

(з докором)

Учителю!

М е с і я

Ти, може, скажеш – любиш?

М і р і а м

Ти се сказав.

М е с і я

Я так сказав: хто мовить,
що любить Господа, а брата ненавидить,
неправда то.

М і р і а м

Хіба ж і той не любить,
хто душу віддає?

М е с і я

Що значить, жінко,
віддати душу?

М і р і а м

Значить – бути готовим
загинуть за любов.

М е с і я

То се ж би звалось –
віддати тіло. В тім душі нема.

М і р і а м

А хто покине батька, матір, браття,
все рідне, любе, все, чим жив він досі,
для іншого – невже і той не любить?

М е с і я

Хто зрікся всього, а себе не зрікся,
не любить той.

М і р і а м

О Господи, якої
ти жертви хочеш?

М е с і я

Жертви я не хочу,
любові тільки.

М і р і а м

Мушу всіх любити?

М е с і я

Так, всіх.

М і р і а м

Усіх, крім тебе, - се можливо.
Але тебе і всіх - се понад силу.
Та за що ж, за що ж маю їх любити?

М е с і я

Недовірки питають тільки "за що?"

М і р і а м

О, як недовірки любити вміють!
Як полемінь, палка у них любов!

М е с і я

А та любов, що я від тебе хочу,
повинна бути як сонце - всім світити.

М і р і а м

О, що мені робить? Немає сонця
в моїй душі. Ніч, ніч, понура ніч.

М е с і я

Ще, може, зійде сонце і для тебе.

М і р і а м

(з раптовою надією)

Учителю! чи ти мені дозволиш
пролити кров мою?

М е с і я

За кого? За людей?

М і р і а м

Ні, не за їх!

М е с і я

То нащо проливати
даремне кров?

М і р і а м

А може, недаремне?
А може, кров'ю викупить я зможу...

М е с і я

Кров без любові викупить не може.

М і р і а м

Якби ти хотів прийняти від мене викуп,
щоб не лилась твоя свята кров!

М е с і я

Ти хочеш викупить мене?

Міріам потакує мовчки головою.

М е с і я

Даремне!

М і р і а м

Нехай даремне! Та позволь загинуть
хоч не за тебе, то з тобою вкупі!

М е с і я

Ваалові**** дають даремні жертви,
я ж не приймаю їх.

М і р і а м

Месіє!

М е с і я

Ні, для тебе
я не Месія. Ти мене не знаєш.

(Відходить.)

Міріам залишається в пустині сама.

* Назва озера походить від міста Гадари (тепер Мукса) в Палестині, яке розташоване на його березі. Дія відбувається в Іудеї.

** Галілея – північна частина Палестини.

*** Назарет – місто в Галілеї, в якому, за євангельською легендою, провів дитинство Христос.

**** Ваал – в релігії стародавніх народів Близького Сходу язичеський бог, культ якого був пов'язаний з людськими жертвопринесеннями.

II

Гефсіманський сад*. Дванадцять учеників сплять непробудним сном. Месія молиться. Міріам нишком крадеться попід садовим муром, стає в найглибшій тіні, звідки їй видно Месію в місячному світлі.

М е с і я
(до учеників)

Спите? Не спіть! Моя душа сумна
до смерті...

Ученики не озиваються, сплять.

М і р і а м
(до себе)

Боже! знов він самотній,
ще гірше, ніж в пустині! Сії люди
твердіші від каменя... Он отам
лежить той ученик, що – люди кажуть –
Учителю з усіх їх найдорожчий,
а спить він, як і всі, – твердіше, може,
бо наймолодший... Я одна не сплю,
я вкупі з ним страждаю, тут же, поруч,
та я німа, як мур оцей, не видна,
як ся тінь, так, мов я не людина,
так, наче в мене і душі нема...
Я приступлю до нього...

(Вихиляється трохи з тіні, але знов ховається.)

Ні, не смію...
Він знову скаже, як тоді сказав:
"Яке тобі до мене діло, жінко?"
Що ж я йому скажу? Моя душа
тепер чорніша. Я тепер не тільки
до ворогів його ненависть маю,
але й до друзів. О, до сих ще більшу!
Ви, сонне кодрі! Світло опівночі
не будить вас? Вам заграва кривава
очей лінивих не здола розплющить?
Бодай вам вічний сон наліг на груди
і зморою душив вас без кінця!
Мені сто раз від вас миліші гади,
бо в них таки, либонь, тепліша кров.

(З відразою одвертається від сонного товариства. Дивиться на Месію, прислухається.)

Про що він молиться?

М е с і я
(впівголоса)

Нехай мине
ся чаша...

М і р і а м

Саваоф! чи й ся молитва
в сю ніч твого престолу не досягне?
Вовкам даси ти на поталу сина?

М е с і я

Але хай буде так, як ти бажаєш,
а не як я...

М і р і а м

Сам Вельзевул, напевне,
почув би милосердя.

М е с і я
(до учеників)

Ви спите?
Не спіть! моя душа смутна до смерті!

М і р і а м

Каміння у пустині відкликалось
потрійною луною, але сі
не обізвуться, ні, дарма надія!
Я обізвусь... Який злий дух тримає
мої слова? Учителю! Єдиний!
О світочу моїх очей! Невже ти
не бачиш, як я гину тут від туги,
від болю, від тривоги? І нічим,
нічим потішити тебе не можу!
...Я обізвусь... Ні, голосу не стане.
Коли ж і стане, дико забринить,
немов шакала голос опівночі,
бо туга стиснула за серце... Я не можу,
не можу бачити сього! Прощай!..
Ох Міріам, ти проклята від Бога!

(Так само незаметно для Месії, але швидко вибігає з саду.)

III

На Голгофі. Ніч. Три хрести з розп'ятими, вже мертвими. Віддалік варта, інших людей нема, тільки Міріам сама під хрестом Месії.

М і р і а м

Він їм простив. Він їм усім простив.
Вони те чули і на віки вічні
його слова потіхою їм будуть.
А тільки я не прощена зосталась,
бо я не можу їм простити за нього.
Я всіх і все ненавиджу за нього:
і ворогів, і друзів, і юрбу,
отой народ безглуздий, що кричав:
"Розпни його, розпни!" – і той закон
людський, що допустив невинно згинуть,
і той закон небесний, що за гріх
безумних покоління вимагає
страждання, крові й смерті соромної
того, хто всіх любив і всім прощав.
Умер він, зраджений землею й небом,
як завжди, самотній. А тепер
я тут сиджу, як завжди, самотня,
даремні сльози ллю і проклинаю
все те, що він любив, і з кожним словом
все більш надію трачу на рятунок.
І вічно, вічно буду самотня
на цьому і на тому світі. Так,
ніколи не скінчиться темна туга
і вічно буде жаль палити серце.
Тут завтра придуть ті прихильні друзі,
що тричі одрікалися від нього,
і та родина, що ніколи в ньому
не бачила пророка; придуть, здіймуть
його з хреста, – бо вже ж він неживий
і більше мучитись за них не може, –
покроплять м'якими сльозами й лагідно
спов'ють у хусту, понесуть покірно
під наглядом ворожих вояків,
сховають у печері й розійдуться.
А може, потім зійдуться до купи
тепленьким словом згадувати про того,
про кого за життя так мало дбали!
Ох, як би я тепер хотіла кинуть
отрутними словами їм в обличчя,
немов гарячим приском! Хай би очі
їм випекло, ті очі безсоромні,
що сміли тут дивитися на муку
того, чийого всі не варт мізинця!
Я знаю, що якби з'явилась я,
ненавистю спотворена в обличчі,
вони жажнулись би і запитали:
"Яке тобі до всіх нас діло, жінко?"

І я на те... що я на те сказала б?
Я б мусила мовчати, бо ненависть
не має голосу на поминках того,
хто всіх любив і всіх прощав... Ой горе!
В той час, як всі громадою зберуться
згадать того, кого я так любила,
я буду всім чужа і самотня,
не признана ніким, бо сам Месія
не признавав мене... О Сине Божий!
Нехай в моїм житті все, все неправда,
та вір мені, що я тебе любила.
Чи ти гадав, – я не зреклась себе?
Зреклась! я прокляла себе і душу,
ту душу, що не хотів прийняти Месія
собі на жертву. Де ж ще більше горе,
як не могли віддати за друга душу?..

Темрява огортає все більше гору, і хрест, і жінку під хрестом.

IV

Майдан в Єрусалимі. Перебігають люди, оглядаючись боязко, часом сходяться малими гуртами і нищечком, шпарко перемовляються по кілька слів, потім знов розходяться. Міріам повагом переходить майдан. Назустріч їй Йоганна, одна з прихильниць Месії.

Й о г а н н а
(до Міріам)

Мир, сестро, й радість!

М і р і а м

Радості і миру
не знаю я так само, як тебе.

Й о г а н н а

Прости, що зачіпаю незнайому,
але ж у нас така весела звістка.

М і р і а м

Що то мене обходить?

Й о г а н н а

Всіх обходить!
Месія наш воскрес!

М і р і а м
(голосно)

Воскрес? Месія?!

Й о г а н н а

На Бога, сестро, тихше! ще почує
хто з люду й донесе синедріону**.

М і р і а м

Ви боїтесь, коли б вам за Месію
кров не пролити так, як він за вас
пролив свою?

Й о г а н н а

Проллем, як буде треба, -
тепер не час.

М і р і а м

Ти, жінко, чим торгуєш?

Й о г а н н а

Сказала б я, питання не до речі.

М і р і а м

А ти не знаєш, де тепер Месія?
На небі, певне?

Й о г а н н а

Кажуть, на землі,
між людом ходить.

М і р і а м

Отже, в вас надія,
що є кому і вдруге кров пролить,
як прийде знову час!

(Гірко сміється.)

А я не вірю,
щоб він воскрес, бо ви того не варті!

Й о г а н н а

Він не вважав, чи вартий хто, чи ні.

М і р і а м

Се правда! він ніколи не вважав
на те, що з вас ніхто його не вартий.

І все-таки не вірю, що воскрес він.

Й о г а н н а

Але ж він сам пророкував про те!

М і р і а м

Для сеї самої юрби воскреснуть?
На се, либонь, не стало б і Месії!

Й о г а н н а

Здається, помилилась я, бо ти,
як бачу, не прихильниця його.

М і р і а м

Прихильних мав він досить і без мене.

Йоганна зо страхом ховається в поблизький гурток.

М і р і а м
(ій услід)

Не бійсь! не розкажу синедріону,
бо він для мене не миліш, ніж ти,
хіба однаково ненависний.

(Близько проходить старий галілеянин. Міріам звертається до нього.)

Що, батьку,
чи правду кажуть, що воскрес Месія?

С т а р и й

Так правда, як і те, що він пролив
за всіх нас кров свою святу, невинну.

М і р і а м

Він не за всіх пролив. Неправда, значить.

С т а р и й

Як не за всіх!

М і р і а м

За мене вів ні краплі
не проливав.

С т а р и й

А, ти не віриш в нього...

(Хоче й собі сховатись у гурті.)

М і р і а м

Я вірю в нього!

(Старий спинається.)

Вірю більш, як ти,
більш, як усі ви.

С т а р и й

То приходь сьогодні
до нас на збір.

М і р і а м
(з відразою)

Щоб я до вас прийшла?!
Ховатися по норах вкупі з вами?
Мені при вас нема чого робити:
у мене на чолі немає плями!

С т а р и й

А в кого ж є?

М і р і а м

У вас, у всіх у вас!
Усі ви допустили, щоб Месія
кривавий викуп дав за ваші душі.
І вам прийнять його було не тяжко?
Віддячилися ви, правда, хто сльозою,
хто щирою до ворогів любов'ю...

С т а р и й

Він сам казав нам ворогів любити.

М і р і а м

А ви й зраділи! так вам безпечніше:
душа врятована та й тіло не загине!

С т а р и й
(з острахом)

Хто ти така?

М і р і а м

Я? "Одержима духом"!

С т а р и й

Благай Месію, щоб зцілив тебе
і визволив від того злого духа
святою силою своєї крові й тіла.

М і р і а м

Щоб визволив мене ціною крові?
Своєї крові? Та невже ти, діду,
гадаєш, ніби я себе ціную
дорожчою, ніж чиста кров його?
Так слухай же: чи в огняній гесні,
чи в темряві без краю доведеться
мені на вік віків з душею пробувати,
та радощі моєї не зруйнує
сам князь темноти, радощі від того,
що на мені не важить кров Месії,
що він її за мене не пролив
ані краплини.

С т а р и й

Як могло те статись?

М і р і а м

Ненависть врятувала від гріха.

С т а р и й

Кого ж ненавидиш?

М і р і а м

Всіх вас, себе і світ.

С т а р и й

За тебе теж пролита кров, та дармо,
бо ти не прийняла святого дару.

М і р і а м

І не прийму! бо я не Астарот***,
щоб мала кров приймати в подарунок.

Непримітно підходить слуга синедріону і а ним римський преторіанець****.

С л у г а

Про що говорите?

С т а р и й
(заминаючись)

Це, бачиш..

М і р і а м

Про Месію!

С т а р и й

Зовсім ми не про теє розмовляли.

П р е т о р і а н е ц ь

А хто ж то, дівчино, отой Месія?

Поки преторіанець і слуга слухають Міріам, старий галілеянин ховається між людьми.

М і р і а м

А той, що ви недавно розп'яли,
ви знаєте, він цар був іудейський.
Тепер він знов по всій країні піде,
бо він воскрес, воскрес у новій славі!
Нехай там стережуться цар, і цезар,
і весь синедріон, пекельна рада!

П р е т о р і а н е ц ь
(хапає її за руки, киває на слугу)

А дай шнурка, ми спутаємо кізку,
щоб не брикала дуже.

М і р і а м

Що? в'язати?

(Зручно нахиляється, бере камінь і пускає в голову слугі.)

Хоч одного, та все ж покарбувала!

Її знов хапають за руки, скручують і в'язуть. Слуга одною рукою обтирає кров, а другою помагає в'язати Міріам.

М і р і а м

Хотіла б я всю вашу кров пролити,
віддячити за жертву!

П р е т о р і а н е ц ь

Що ж та жертва,
коли ви кажете, що він воскрес?

М і р і а м

Так що ж? Хіба минає все минуле?
Він пережив три вічності в три ночі,
прийняв три смерті. Чи тепер, воскресши,
забуде він страждання, зраду, смерть?
Простити може, а забути – ні!
О, будьте прокляті!

С л у г а

Хто?

М і р і а м

Всі ви! Цезар,
синедріон, і цар, і весь народ!

Тим часом на майдані гурти потайних прихильників Месії зникли, а надбігла
юрба іудеїв, фарисеїв та саддукеїв*****, почувши гомін на майдані.

С л у г а
(кричить до народу)

Гей, слухайте, вона нас проклинає!

Г о л о с и в юрбі

Що? Що тут? Хто ся жінка? Що їй треба?
За що її зв'язали? Зрада? Змова?

М і р і а м

Я проклинаю вас прокльоном крові!

С л у г а

Що суджено кленучому?

Г о л о с и в юрбі

Каміння.

Люди вибирають каміння і з диким ревом кидають на Міріам.

М і р і а м

Месіє! коли ти пролив за мене...
хоч краплю крові дарма... я тепер
за тебе віддаю... життя... і кров...

і душу... все даремне!.. Не за щастя...
не за небесне царство... ні... з любові!

(Падає під градом каміння.)

1901 р.

* Гефсіманський сад – місцевість біля Єрусалима в Палестині.

** Синедріон – найвища рада в стародавньому Єрусалимі, яка складалася з єврейської аристократії та духовенства. Виконувала релігійні, урядові та судові функції.

*** Астарот (Астарта) – в міфології стародавніх народів Близького Сходу язичеське божество, якому приносили в жертву людей.

**** Преторіанець – в стародавньому Римі воїн привілейованої імператорської гвардії.

***** Фарисеї та саддукеї – релігійно-політичні угруповання в стародавній Іудеї. Фарисеї виражали погляди більш демократичних, торгово-ремісничих верств, саддукеї – аристократії й вищого духовенства.